

УДК 343.9:336.227.4:330.341.1

DOI 10.32782/cuj-2024-4-2

Гончарук Владислав Леонідович

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки та кафедри управління
фінансово-економічною безпекою
Інституту безпеки
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»;
адвокат
ORCID: 0000-0002-9627-9530

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Тіньова економіка є багатогранним явищем, яке значною мірою впливає на економічну стабільність, державні фінанси та рівень соціальної справедливості. У статті здійснено аналіз ключових чинників, що формують тіньовий сектор в Україні, зокрема впливу економічних криз, війни, цифровізації, інституційної ефективності та соціальних аспектів. На основі досліджень, отриманих з використанням надійних джерел, визначено основні тенденції динаміки тіньової економіки, її регіональні особливості та структурні характеристики.

Особливу увагу приділено аналізу даних про нелегальний ринок тютюнових виробів, які демонструють суттєве скорочення у 2024 році порівняно з попередніми роками. Основними складовими тіньового ринку залишаються підроблена продукція (8,1%), контрабанда (5,1%) та продукція з маркуванням Duty Free (1,4%). Регіональний аналіз свідчить про найбільшу концентрацію нелегальної економічної активності у Дніпропетровській, Харківській, Одеській та Київській областях, що пояснюється географічними та економічними факторами.

Порівняння з міжнародним досвідом, зокрема країн Балтії та МЕНА, дозволило виявити як спільні риси, так і унікальні особливості української тіньової економіки. Війна стала не лише викликом, але й умовою, що сприяла тимчасовому скороченню «тіні» через посилення контролю, зростання зовнішньої фінансової допомоги та зниження купівельної спроможності. Проте, як нам видається, попри позитивні тенденції, довгострокове скорочення тіньового сектору потребує комплексних реформ, зокрема спрощення податкової системи, розширення цифровізації та підвищення довіри до державних інститутів.

У висновках статті наголошується на важливості системного підходу до детінізації економіки, який має включати як державні ініціативи, так і залучення громадськості до легальної економічної діяльності. Запропоновано рекомендації для подальшого зміцнення фінансової стабільності та економічного зростання України, базуючись на аналізі національних і міжнародних практик.

Ключові слова: тіньова економіка, механізми детінізації, підроблена продукція, контрабанда, економічна стабільність, цифровізація, регіональні особливості, інституційна ефективність, міжнародний досвід.

Honcharuk V. L. Economic-legal and social-legal mechanisms of detinization the Economy: opportunities and limitations

The shadow economy is a multifaceted phenomenon that significantly impacts economic stability, public finances, and social justice. This article analyzes the key factors shaping the shadow sector in Ukraine, including economic crises, war, digitalization, institutional efficiency, and social aspects. Based on reliable sources, the study identifies major trends in the dynamics of the shadow economy, its regional characteristics, and structural features.

Particular attention is given to the analysis of data on the illicit tobacco market, which showed a significant reduction in 2024 compared to previous years. The primary components of the shadow market include counterfeit products (8.1%), smuggling (5.1%), and Duty Free-labeled goods (1.4%). Regional analysis highlights the highest concentration of shadow economic activity in the Dnipropetrovsk, Kharkiv, Odesa, and Kyiv regions, influenced by geographic and economic factors.

A comparison with international practices, particularly in the Baltic countries and the MENA region, reveals both commonalities and unique aspects of Ukraine's shadow economy. The war has become not only a challenge

but also a condition that temporarily reduced the shadow sector due to strengthened oversight, increased external financial aid, and reduced consumer purchasing power. However, despite positive trends, long-term reduction of the shadow economy requires comprehensive reforms, including simplifying the tax system, expanding digitalization, and increasing trust in state institutions.

The conclusions emphasize the importance of a systematic approach to economic legalization, which should include both governmental initiatives and public engagement in formal economic activities. Recommendations are provided to strengthen financial stability and promote economic growth in Ukraine based on national and international practices.

Key words: *shadow economy, legalization mechanism, counterfeit products, smuggling, economic stability, digitalization, regional features, institutional efficiency, international practices.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку економічних і правових відносин, особливо у світлі глобалізації й уніфікації міжнародних стандартів, проблема тінізації економіки набуває особливого значення. Тіньова економіка, як складний феномен, що пронизує різні сфери суспільного життя, викликає занепокоєння не лише серед економістів, але й серед правників, соціологів та представників інших гуманітарних наук. На наше міркування, саме міждисциплінарний підхід дозволяє найбільш повно осягнути природу цього явища, виявити його детермінанти та запропонувати ефективні шляхи його мінімізації (хоча і не повного викорінення, що, як видається, наразі залишається утопічною ідеєю).

Гадаємо, що особливу увагу слід приділити економіко-правовим і соціально-правовим механізмам, які, з одного боку, здатні створити стимули для легальної економічної діяльності, а з іншого – забезпечити належний рівень контролю та відповідальності за порушення встановлених норм. У цьому контексті важливим є дослідження можливостей і обмежень таких механізмів, зокрема їхньої адаптації до умов української правової системи, яка знаходиться на шляху трансформації та гармонізації з європейськими стандартами.

На наше переконання, питання детінізації економіки вимагає врахування не лише економічних і правових аспектів, але й глибшого розуміння соціальних чинників. Наприклад, рівень правосвідомості, соціального капіталу, довіри до інститутів держави – усе це визначає ефективність правових механізмів у боротьбі з тіньовими процесами. Очевидно, що розробка таких механізмів має спиратися на системний аналіз, урахування історичних особливостей, а також адаптацію позитив-

ного міжнародного досвіду до українських реалій.

З урахуванням викладеного вище, у цій статті здійснюється спроба висвітлити ключові економіко-правові та соціально-правові підходи до вирішення проблеми детінізації економіки. У роботі інтегруються концепції різних наукових шкіл – від економічного аналізу права до соціологічної юриспруденції – з метою окреслення комплексного бачення ефективної протидії тіньовій економіці.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена не лише прагненням до економічної стабільності та зростання, але й необхідністю забезпечення верховенства права та соціальної справедливості, що є наріжними принципами сучасного демократичного суспільства.

Аналіз досліджень у публікацій свідчить, що проблема тіньової економіки є багатогранною і охоплює різні аспекти: економічні, соціальні, інституційні, екологічні та регіональні. Зокрема, вплив податкової політики та інфляції досліджується у роботах [1, с. 305; 2, с. 910; 3, с. 15; 4, с. 513], глобалізація аналізується у контексті її взаємодії з тіньовою економікою [5, с. 168; 6, с. 183], а також з урахуванням інституційної якості [7; 8, с. 665]. Деякі дослідження акцентують увагу на ролі цифровізації податкових систем та інноваційних технологій у подоланні тіньової економіки [9, с. 1010; 10, с. 5032]. Окремі роботи розглядають структурні компоненти тіньової економіки [11, с. 65; 12, с. 25], її динаміку на регіональному рівні [13, с. 318], а також методологічні аспекти вимірювання [14; 15, с. 105]. Вплив нерівності доходів та соціальних факторів висвітлюється у робо-

тах [16, с. 5; 17]. Екологічний контекст взаємодії тіньової економіки з політиками стійкого розвитку розглядається в дослідженнях [18, с. 60–66]. Також аналізується проблема податкового ухилення і його зв'язок із тіньовою економікою [19; 20, с. 105].

Таким чином, проаналізовані дослідження свідчать про складність і багатовимірність явища, що створює передумови для комплексного підходу до аналізу тіньової економіки.

Мета цієї статті полягає у всебічному аналізі економіко-правових та соціально-правових механізмів детінізації економіки в Україні з урахуванням її сучасних соціально-економічних і політичних умов. Зокрема, робота має на меті виявлення ключових детермінант функціонування тіньового сектору, вивчення його регіональних та структурних особливостей, а також оцінку можливостей адаптації ефективних зарубіжних практик до українських реалій.

Матеріали та методи. У цьому дослідженні застосовано комплексний підхід до аналізу тіньової економіки України, який базується на використанні різних джерел даних, методів збору інформації та аналітичних підходів. Основними матеріалами для проведення аналізу стали:

1) *аналітичні дані та статистичні звіти*, а саме було використано дані, представлені у звітах Kantar Ukraine, зокрема дослідження, проведене у липні 2024 року, що охоплює аналіз нелегального ринку тютюнових виробів [21]. Інформація включала оцінку обсягів підробленої продукції, контрабанди та продукції, маркованої як Duty Free, а також розподіл каналів збуту та географічне поширення нелегальної торгівлі.

2) *експертні оцінки та огляди*, зокрема у пропонуваному дослідженні використано висновки О. Куца, опубліковані у статті «Тіньова економіка України та її розмір» [22], де наведено структурний аналіз чинників, що впливають на масштаби тіньової економіки в умовах війни. Стаття також містить розгляд методів оцінки рівня «тіні» (витратний, монетарний та електричний методи) і їх ефективності.

Методологія дослідження базувалася на кількісному аналізі динаміки та структури

нелегального ринку за 2019–2024 роки, що охоплював оцінку змін частки підробленої продукції, контрабанди та нелегальної продукції з маркуванням Duty Free. Порівняння отриманих результатів із попередніми роками дозволило оцінити ефективність заходів боротьби з нелегальним ринком. Експертні оцінки використовувалися для якісного аналізу чинників, що впливають на масштаби тіньової економіки, таких як війна, економічні кризи та зміни в податковій політиці. Синтез кількісних і якісних даних забезпечив цілісне розуміння стану тіньової економіки України та формування рекомендацій щодо заходів детінізації, що є необхідним для оцінки її впливу на економіку та розробки дієвої державної політики.

Результати. *Актуальний стан тіньової економіки України* викликає значний інтерес як серед науковців, так і серед урядовців, зважаючи на її суттєвий вплив на макроекономічні показники та бюджетну стабільність держави. За оцінками О. Куца, рівень тіньової економіки в Україні на 2024 рік становить 25–30%, що, як видається, є результатом унікальних умов війни. Автор відзначає, що хоча війна зазвичай сприяє зростанню тіньового сектору, нинішня ситуація показує зворотну тенденцію: криза ускладнила функціонування неформального сектору через логістичні проблеми, зниження платоспроможності населення та зростання уваги контролюючих органів [22]. Однак, як зауважує Куц, детінізація здебільшого є наслідком структурних змін в економіці та воєнних умов, а не результатом ефективних дій уряду.

Наступний графік (графік № 1) демонструє динаміку співвідношення внутрішніх вимог (ВВ) та чистих зовнішніх активів (ЧЗА) у 2022–2024 роках.

У 2022 році, першому році війни, частка ЧЗА у ВВ скоротилася, що пов'язано зі стимулюючою монетарною політикою НБУ, яка включала насичення економіки ліквідністю через військові облігації, на фоні обмеженого надходження зовнішньої фінансової підтримки.

Однак у 2023 році спостерігається різке зростання частки ЧЗА, яке пояснюється поси-

Графік № 1. Динаміка внутрішніх вимог і чистих зовнішніх активів, трлн. грн

Джерело: <https://cripo.com.ua/processes/tinova-ekonomika-ukrayiny-ta-yiyi-rozmir/>

ленням монетарної політики НБУ, що сприяло нарощенню валютних резервів. Зростання підтримки від міжнародних партнерів також стало ключовим фактором підвищення цього показника. У 2024 році зберігається високий рівень ЧЗА, що свідчить про стабільний притік зовнішніх ресурсів, хоча темпи зростання внутрішніх вимог також відновлюються.

Дослідження також вказує на зниження «тіньової» частки через специфічні методи оцінки: витрати населення, монетарний і електричний методи. У 2023 році спостерігалося скорочення споживання електроенергії та зростання офіційних доходів населення, що, ймовірно, свідчить про зменшення масштабів тіньової економіки. Проте, автор наголошує на ризиках відкату до попереднього рівня «тіні» після завершення війни через відсутність дієвих державних механізмів боротьби з неформальним сектором [22].

У дослідженні Kantar Ukraine за липень 2024 року акцентується увага на нелегальному ринку тютюнової продукції (графік № 2):

Згідно з отриманими даними, частка нелегальної торгівлі тютюновими виробами скоротилася до 14,6% у липні, що є суттєвим покращенням у порівнянні з квітневим показником у 18,0% [21]. Важливо, що частка підробленої продукції знизилася до 8,1%, контрабанди – до 5,1%, а продукції з маркуванням Duty Free – до 1,4% [21].

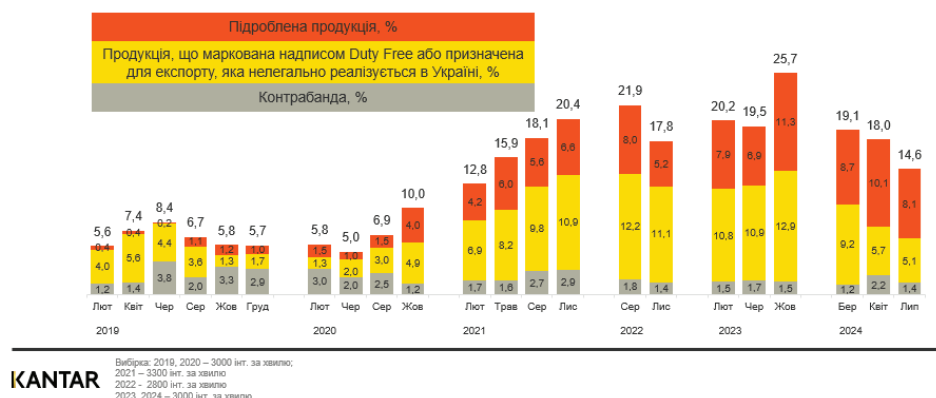
Аналіз середньорічних показників свідчить, що обсяги тіньового ринку досягли піку

в 2023 році (21,8%) і зменшилися до 17,2% за перші місяці 2024 року. Основними каналами поширення нелегальної продукції залишаються кіоски (36%) та магазини (30%), що свідчить про стабільність традиційних способів збуту [21].

Також у дослідженні зазначено основних виробників нелегальної продукції, серед яких домінують як місцеві виробники, так і міжнародні бренди. Продукція під маркуванням Duty Free в основному виготовляється Винниківською тютюновою фабрикою та складає 52% від цієї категорії. Найпоширенішими брендами залишаються Compliment (44%) і Lifa (7%) [21]. Географічно нелегальна продукція найбільше поширена у Дніпропетровській (22%), Харківській (11%) та Одеській областях (11%) [21].

Аналіз зазначених даних демонструє, що хоча загальна частка нелегальної економічної активності знижується, тіньовий ринок залишається серйозною проблемою для економіки України. Висвітлення його динаміки та регіональних особливостей є важливим етапом для розробки ефективної державної політики детінізації, яка має базуватися на системних реформах та адаптації міжнародного досвіду.

Чинники, що впливають на динаміку тіньової економіки в Україні. Тіньова економіка, як багатогранне явище, є відображенням складних соціально-економічних і політичних процесів, що відбуваються в державі. Її динаміка в Україні значною мірою визна-

Графік № 2. Нелегальна продукція в Україні (2019–2024)

Джерело: http://publications.chamber.ua/2024/Tax/RoundTableOct21/Kantar_Sep2024.pptx (дата звернення: 05.12.2024)

часться зовнішніми шоками, інституційними змінами, а також рівнем довіри до державних інститутів. У цьому розділі розглянемо ключові чинники, що впливають на масштаби тіншового сектору, зокрема економічні кризи, цифровізацію, соціальні аспекти та інституційну ефективність.

Економічна нестабільність, що посилюється під час кризових періодів, є одним із провідних чинників, які стимулюють зростання тіншової економіки. Зокрема, під час пандемії COVID-19 спостерігалось збільшення масштабів «тіні» на 4% через скорочення офіційного сектору економіки та адаптацію бізнесу до нових умов [22]. Війна, що триває в Україні з 2022 року, суттєво трансформувала економічний ландшафт: хоча традиційно під час криз тіндова економіка зростає, поточна ситуація унікальна, адже обсяг «тіні» скоротився до 25–30% від ВВП, що нижче довоєнних показників [22]. Це пояснюється посиленням регуляторного контролю, а також зниженням споживчого попиту у низькодохідних груп населення.

Цифровізація економіки та впровадження сучасних технологій у податкову систему виступають вельми потужними інструментами детінізації. Як свідчать дані, модернізація податкових механізмів, зокрема впровадження електронного документообігу та автоматизації контролю, дозволяє знизити масштаби ухилення від сплати податків [13, с. 316].

У дослідженні Kantar Ukraine зазначено, що завдяки системним змінам вдалося скоротити частку нелегального тютюнового ринку до 14,6% у липні 2024 року, що є найнижчим показником за останні роки [21].

Окрім того, інституційна спроможність держави є ключовим чинником у протидії тіншовій економіці. Успішна реалізація політики детінізації залежить від довіри до державних органів, ефективності контролю та стабільності законодавства. Наприклад, податкова амністія, що була запроваджена у 2021 році, не виправдала очікувань через низьку зацікавленість громадян: було задекларовано лише 3,92 млрд грн, що свідчить про недостатню довіру до державних ініціатив [22]. Водночас жорстка монетарна політика НБУ у 2023 році сприяла скороченню «тіні» через зменшення готівки в обігу [22].

Соціальна правосвідомість, рівень довіри до влади та правова культура є важливими соціальними чинниками, що впливають на масштаби тіншової економіки. Як показують дослідження, недостатня довіра до уряду стимулює громадян до участі у неформальних економічних практиках [10, с. 5029]. Водночас успішна детінізація можлива лише за умови підвищення правової культури суспільства та стимулювання легальної економічної діяльності [20].

Таким чином, динаміка тіншової економіки в Україні є наслідком впливу низки чинни-

ків: від економічних криз до цифровізації та інституційних реформ. Хоча війна створила унікальні умови для детінізації, досягнутий результат є здебільшого наслідком зовнішніх шоків, а не ефективної політики. З урахуванням викладеного, подальша детінізація потребує комплексного підходу, що включає підвищення довіри до держави, розширення цифрових технологій та стимулювання соціальної правосвідомості.

Тіньова економіка в Україні має виразні регіональні відмінності, які пов'язані із соціально-економічними умовами, рівнем державного контролю, інфраструктурними особливостями та навіть географічним розташуванням областей. Водночас її структура демонструє різні форми неформальної економічної активності, включаючи контрабанду, підроблену продукцію та нелегальний обіг товарів, маркованих як Duty Free. У цьому розділі ми розглянемо ключові аспекти регіонального розподілу тіньової економіки, її структуру та канали розповсюдження.

Згідно з дослідженням Kantar Ukraine, основними регіонами з високими обсягами нелегальної економічної активності залишаються Дніпропетровська, Харківська та Одеська області, кожна з яких охоплює понад 10% нелегального ринку тютюнових виробів [21]. Географічне розташування цих областей, зокрема близькість до портів та транспортних коридорів, сприяє поширенню контрабанди. Водночас високі показники тіньової економіки у Київській області пов'язані з концентрацією економічної активності та великим споживчим ринком [21].

Структурний аналіз демонструє, що найбільшу частку тіньового ринку становить підроблена продукція, яка у 2024 році займала 8,1% від загального обсягу нелегального обігу тютюнових виробів. Контрабанда займає другу позицію (5,1%), а продукція з маркуванням Duty Free, яка зазвичай призначена для експорту, становить 1,4% [21]. Варто зазначити, що частка підробленої продукції значно скоротилася порівняно з 2023 роком, коли цей показник сягав 11,3%, що свідчить про поступове посилення контролю з боку держави [21].

Ключовими каналами збуту нелегальної продукції залишаються кіоски (36%) та магазини (30%), що свідчить про значну поширеність традиційних каналів дистрибуції [21]. Ринки та інші неформальні точки продажу також відіграють помітну роль, особливо у регіонах з високою економічною активністю. Очевидячки, це підтверджує дані про важливість фізичної інфраструктури у функціонуванні тіньового сектору.

На наше міркування, порівняння структури та динаміки тіньової економіки України з іншими країнами дозволяє виявити як спільні риси, так і унікальні особливості, зумовлені поточними обставинами. Серед регіонів, які демонструють схожість із Україною, особливо виділяються країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія) та країни Близького Сходу і Північної Африки (МЕНА).

Прикметно, що у країнах Балтії ключовими детермінантами тіньової економіки залишаються високі податкові ставки та низький рівень довіри до органів влади. За даними досліджень, наприклад, у Латвії та Литві обсяг тіньового сектору безпосередньо пов'язаний із сприйняттям корупції в суспільстві та складністю податкового адміністрування [20]. Місцеві уряди намагаються боротися з цими явищами шляхом цифровізації податкових систем та посилення прозорості адміністративних процесів, що, однак, дає лише часткові результати [11, с. 454].

Країни регіону МЕНА, такі як Єгипет, Туніс чи Марокко, демонструють дещо іншу структуру тіньової економіки. Основними її чинниками є корупція на рівні державних установ, неефективність адміністративних процедур та слабкість правової системи [7]. Важливим фактором також є висока частка молоді, яка не інтегрована у формальний ринок праці, що сприяє зростанню неформального сектору.

Цікаво, що Україна, порівняно з цими країнами, має схожі проблеми, зокрема низький рівень довіри до влади та значний адміністративний тиск на бізнес. Однак, війна створює унікальні умови для детінізації. Як зазначається у дослідженнях, одним із чинників скорочення «тіні» є підвищення рівня моні-

торингу з боку державних органів та міжнародних партнерів [22]. Зростання зовнішньої фінансової допомоги та посилення валютного контролю, які характерні для 2023–2024 років, сприяли нарощенню валютних резервів і зменшенню долі неформальних фінансових операцій [21].

Крім того, на відміну від Балтії чи МЕНА, війна призвела до зниження обсягів споживання на ринку нелегальних товарів через падіння купівельної спроможності населення. Це тимчасово обмежило функціонування тіньового сектору, хоча відсутність системних реформ залишає ризики його відновлення у повоєнний період [22].

Загалом, аналіз міжнародного контексту вказує на те, що для України, як і для країн Балтії, важливими напрямками боротьби з тіньовою економікою є цифровізація, підвищення довіри до держави та спрощення податкового адміністрування. Втім, унікальні умови війни створюють додаткові можливості для посилення контролю за неформальним сектором і формування прозорої економічної системи.

Регіональний розподіл тіньової економіки України демонструє значну географічну варіативність, що зумовлено як інфраструктурними особливостями, так і рівнем державного контролю. Її структура свідчить про домінування підробленої продукції, але також вказує на поступове скорочення її обсягів. Для ефективної боротьби з тіньовою економікою необхідно враховувати регіональні особливості та залучати міжнародний досвід, адаптуючи його до унікальних умов України.

Правові механізми детінізації економіки: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективна детінізація економіки передбачає застосування різних видів правових механізмів, які можна умовно поділити на каральні, стимулювальні та превентивні. В Україні, як і в багатьох інших країнах, ці механізми використовуються у комплексі, що дозволяє досягти збалансованого впливу на тіньовий сектор економіки. Розглянемо ці види механізмів докладніше з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Каральні механізми, спрямовані на забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за ухилення від сплати податків та інші порушення, які сприяють функціонуванню тіньової економіки. В Україні це, зокрема, кримінальна відповідальність за ухилення від оподаткування, передбачена ст. 212 Кримінального кодексу України, а також штрафні санкції за порушення правил ведення господарської діяльності [23, с. 118].

У міжнародній практиці каральні механізми є своєрідною основою функціонування фіскальної політики, без яких будь-які інші механізми не мають сенсу. Наприклад, у США та країни ЄС відомі своїми жорсткими санкціями за фінансові злочини, включаючи відмивання коштів і податкові правопорушення, що дозволяє стримувати зловживання у фінансовій сфері [15, с. 106].

Стимулюючі механізми спрямовані на створення умов для переходу суб'єктів господарювання з тіньового сектора до легальної економіки. В Україні таким прикладом є податкова амністія, що дозволила громадянам декларувати свої доходи за спрощеною процедурою та уникнути відповідальності за минулі порушення [22]. Хоча результати цієї ініціативи були обмеженими, вона демонструє потенціал стимулювання як частини загальної політики детінізації.

Зарубіжний досвід свідчить про ефективність таких заходів, як зниження податкового навантаження, запровадження спеціальних податкових режимів для малого бізнесу та надання субсидій підприємствам, які працюють у формальному секторі [6, с. 183; 7, с. 5].

Превентивні механізми орієнтовані на запобігання поширенню тіньової економіки. У цьому контексті ключову роль відіграє цифровізація економічних процесів як засіб усунення людського фактора. Як свідчать дані досліджень [9, с. 1010; 10, с. 5032], впровадження електронного документообігу та реєстраторів розрахункових операцій значно знижує можливості ухилення від оподаткування. В літературі відзначають позитивний приклад Скандинавії, де безготівкові розрахунки обмежили готівковий обіг, а з ними і тіньові операції [16, с. 5]. В Україні цей підхід

також демонструє перспективність, особливо у поєднанні з посиленням фінансового моніторингу [21].

Поєднання каральних, стимулюючих і превентивних механізмів дозволяє забезпечити системний підхід до детінізації економіки. Зокрема, ефективне поєднання юридичних санкцій за порушення із заходами стимулювання, такими як податкові пільги, та сучасними технологічними рішеннями здатне створити умови для довготривалого скорочення тіньового сектора.

Україні варто використовувати зарубіжний досвід, зокрема моделі Балтійських країн і Скандинавії, адаптуючи їх до власних соціально-економічних умов. Водночас, як показує практика, успіх детінізації значною мірою залежить від рівня довіри до держави [8, с. 665; 23, с. 120], що дозволяє іще раз наголосити на першочерговості потреби забезпеченні легітимності політичної влади на різних рівнях державного механізму.

Таким чином, ефективна боротьба з тіньовою економікою потребує інтеграції каральних, стимулювальних та превентивних механізмів, які повинні бути взаємопов'язаними, взаємодоповнюваними, з одного боку, та підтримуватись сучасними технологічними рішеннями – з іншого.

Висновки. Дослідження тіньової економіки України в умовах сучасних викликів дозволяє зробити низку важливих висновків. Тіньовий сектор залишається вагомим елементом економічного ландшафту країни, проте його масштаби демонструють тенденцію до поступового скорочення, зокрема внаслідок впливу зовнішніх шоків, таких як війна, і посилення контролю з боку держави.

Регіональний аналіз свідчить, що основними центрами тіньової економіки залишаються великі економічно активні регіони, такі як Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Київська області. Географічні фактори, доступ до транспортних коридорів і висока концентрація споживчого ринку сприяють збереженню високої частки тіньового сектору в цих регіонах. Водночас поступове скорочення частки підробленої продукції (з 11,3%

у 2023 році до 8,1% у 2024 році) свідчить про ефективність державних заходів, зокрема цифровізації податкових систем і посилення моніторингу.

Структурний аналіз показав, що основними складовими тіньової економіки залишаються підроблена продукція, контрабанда та нелегальний обіг продукції, маркованої як Duty Free. Домінування підробок є свідченням недостатньої ефективності боротьби з виробництвом контрафакту, хоча зусилля щодо зменшення контрабанди та нелегального збуту продукції дають результати.

Порівняння з іншими країнами показує, що Україна має спільні риси з країнами Балтії та МЕНА, зокрема низький рівень довіри до влади, корупцію та складність податкового адміністрування. Водночас унікальні обставини війни спричинили тимчасове скорочення тіньового сектора через зростання зовнішньої допомоги, посилення монетарного контролю та зменшення купівельної спроможності населення.

На нашу гадку, незважаючи на позитивні тенденції, загроза повернення до довоєнного рівня «тіні» залишається високою. Для сталого скорочення тіньової економіки необхідно впроваджувати комплексні реформи, спрямовані на спрощення податкової системи, підвищення довіри до державних інститутів та продовження цифровізації економічних процесів. Важливим є також використання міжнародного досвіду, адаптованого до специфічних умов України.

Аналіз правових інструментів протидії тіньовій економіці свідчить на користь інтеграції каральних, стимулюючих та превентивних механізмів. В цьому контексті український досвід нами оцінюється критично, зокрема й в аспектів стимулюючих заходів, таких як податкова амністія 2021 року, що не досягнула очікуваних результатів.

Таким чином, стратегія детінізації повинна включати поєднання державних заходів із залученням громадськості та бізнесу до легальної економічної діяльності, що створить передумови для економічного зростання та зміцнення фінансової стабільності держави.

Література

1. Acosta-González E., Fernández-Rodríguez F., Sosvilla-Rivero S. An Empirical Examination of the Determinants of the Shadow Economy. *Applied Economics Letters*, 2014. Vol. 21, No. 5, pp. 304–307. DOI:10.1080/13504851.2013.856993.
2. Bansah M., Mohsin M. Tackling the shadow economy through inflation and access to credit. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2024. Vol. 33, No. 5, pp. 903–927.
3. Gaspareniene L., Remeikiene R., Heikkila M. Evaluation of the Impact of Shadow Economy Determinants: Ukrainian Case. *Intellectual Economics*. 2017. DOI:10.1016/j.intele.2017.03.003.
4. Ruge M. Determinants and Size of the Shadow Economy: A Structural Equation Model. *International Economic Journal*. 2010. Vol. 24, No. 4, pp. 511–523. DOI:10.1080/10168737.2010.525988.
5. Ajide F. M., Dada J. T. Globalization and shadow economy: a panel analysis for Africa. *Review of Economics and Political Science*, 2024. Vol. 9, No. 2, pp. 166–189.
6. Goel R. K., Nelson M. A. Shining a Light on the Shadows: Identifying Robust Determinants of the Shadow Economy. *Economic Modelling*. 2016. Vol. 58, pp. 351–364. DOI:10.1016/j.econmod.2016.06.009.
7. Cuesta L., Alvarado R., Ahmad M., Murshed M., Rehman A., Işık C. Institutional quality, oil price, and environmental degradation in MENA countries moderated by economic complexity and shadow economy. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. Vol. 30, No. 48, Article 105793.
8. Gërkhani K., Cichocki S. Formal and informal institutions: understanding the shadow economy in transition countries. *Journal of Institutional Economics*. 2023. Vol. 19, No. 5, pp. 656–672.
9. Khmyz M., Petkov S., Mylyanyk Z., Mazur Y., Koziar R., Hudyma V., Prots I. Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy. *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 9, pp. 1008–1014.
10. Prots I., Petkov S., Khmyz M., Koziar R., Hudyma V., Yavnyy O., Chorniy B. Implementation of Digital Technologies in the Tax Sphere: Foreign Experience and Prospects for Ukraine in Combating the Shadow Economy. *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 10, pp. 5029–5037.
11. Remeikiene R., Gaspareniene L., Kartasova J. Country-Level Determinants of the Shadow Economy during 2005–2013: The Case of Greece. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. Vol. 5, No. 13, pp. 454–462. DOI:10.5901/mjss.2014.v5n13p454.
12. Vousinas G. L. Shadow Economy and Tax Evasion: The Achilles Heel of Greek Economy. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. DOI:10.1108/JMLC-11-2016-0047.
13. Buček J. Determinants of the Shadow Economy in the Czech Regions: A Region-Level Study. *Review of Economic Perspectives – Národohospodářský obzor*. 2017. Vol. 17, Issue 3, pp. 315–329. DOI:10.1515/revecp-2017-0016.
14. Marshall E. C., Saunoris J., Solis-Garcia M., Do T. Measuring the size and dynamics of US state-level shadow economies using a dynamic general equilibrium model with trends. *Journal of Macroeconomics*. 2023. Vol. 75, Article 103491.
15. Neck R., Wächter J. U., Schneider F. Tax Avoidance Versus Tax Evasion: On Some Determinants of the Shadow Economy. *International Tax and Public Finance*. 2012. Vol. 19, No. 1, pp. 104–117. DOI:10.1007/s10797-011-9197-5.
16. Dell’Anno R. Analyzing the Determinants of the Shadow Economy with a “Separate Approach”: An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. *World Development*. 2015. DOI:10.1016/j.worlddev.2015.08.026.
17. Gokmenoglu K. K., Amir A. Investigating the determinants of the shadow economy: The Baltic region. *Eastern European Economics*. 2023. Vol. 61, No. 2, pp. 181–198.
18. Putniņš T. J., Sauka A. The Components and Determinants of the Shadow Economy: Evidence from the Baltic Countries. In: *Entrepreneurship and the Shadow Economy*. Edward Elgar Publishing, 2015. pp. 60–88.
19. Chu L. K., Doğan B., Ghosh S., Shahbaz M. The influence of shadow economy, environmental policies and geopolitical risk on renewable energy: A comparison of high-and middle-income countries. *Journal of Environmental Management*. 2023. Vol. 342, Article 118122.
20. Enste D. H. The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor*. 2023. URL: <https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrial-countries/long> (accessed 05.12.2024).
21. Kantar Ukraine. Дослідження ринку нелегальної торгівлі. Результати за липень 2024 року. Вересень 2024 року. URL: http://publications.chamber.ua/2024/Tax/RoundTableOct21/Kantar_Sep2024.rptx (дата звернення: 05.12.2024).
22. Куш О. Тіньова економіка України та її розмір. CRiPO. 27 серпня 2024 року. URL: <https://cripo.com.ua/processes/tinova-ekonomika-ukrayiny-ta-yiui-rozmir/> (дата звернення: 05.12.2024).
23. Тильчик О. В. Класифікація нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тінізації економіки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 4. С. 117–122.

References

1. Acosta-González, E., Fernández-Rodríguez, F., & Sosvilla-Rivero, S. (2014). An Empirical Examination of the Determinants of the Shadow Economy. *Applied Economics Letters*, Vol. 21, No. 5, pp. 304–307. DOI:10.1080/13504851.2013.856993 [in English].
2. Bansah, M., & Mohsin, M. (2024). Tackling the shadow economy through inflation and access to credit. *The Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 33, No. 5, pp. 903–927 [in English].
3. Gasparyniene, L., Remeikiene, R., & Heikkilä, M. (2017). Evaluation of the Impact of Shadow Economy Determinants: Ukrainian Case. *Intellectual Economics*. DOI:10.1016/j.intele.2017.03.003 [in English].
4. Ruge, M. (2010). Determinants and Size of the Shadow Economy: A Structural Equation Model. *International Economic Journal*, Vol. 24, No. 4, pp. 511–523. DOI:10.1080/10168737.2010.525988 [in English].
5. Ajide, F. M., & Dada, J. T. (2024). Globalization and shadow economy: a panel analysis for Africa. *Review of Economics and Political Science*, Vol. 9, No. 2, pp. 166–189 [in English].
6. Goel, R. K., & Nelson, M. A. (2016). Shining a Light on the Shadows: Identifying Robust Determinants of the Shadow Economy. *Economic Modelling*, Vol. 58, pp. 351–364. DOI:10.1016/j.econmod.2016.06.009 [in English].
7. Cuesta, L., Alvarado, R., Ahmad, M., Murshed, M., Rehman, A., & Işık, C. (2023). Institutional quality, oil price, and environmental degradation in MENA countries moderated by economic complexity and shadow economy. *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 30, No. 48, Article 105793 [in English].
8. Gërxhani, K., & Cichocki, S. (2023). Formal and informal institutions: understanding the shadow economy in transition countries. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 19, No. 5, pp. 656–672 [in English].
9. Khmyz, M., Petkov, S., Mylyanyk, Z., Mazur, Y., Koziar, R., Hudyma, V., & Prots, I. (2023). Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy. *Path of Science*, Vol. 9, No. 9, pp. 1008–1014 [in English].
10. Prots, I., Petkov, S., Khmyz, M., Koziar, R., Hudyma, V., Yavnyy, O., & Chorniy, B. (2023). Implementation of Digital Technologies in the Tax Sphere: Foreign Experience and Prospects for Ukraine in Combating the Shadow Economy. *Path of Science*, Vol. 9, No. 10, pp. 5029–5037 [in English].
11. Remeikiene, R., Gasparyniene, L., & Kartasova, J. (2014). Country-Level Determinants of the Shadow Economy during 2005–2013: The Case of Greece. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 5, No. 13, pp. 454–462. DOI:10.5901/mjss.2014.v5n13p454 [in English].
12. Vousinas, G. L. (2017). Shadow Economy and Tax Evasion: The Achilles Heel of Greek Economy. *Journal of Money Laundering Control*. DOI:10.1108/JMLC-11-2016-0047 [in English].
13. Buček, J. (2017). Determinants of the Shadow Economy in the Czech Regions: A Region-Level Study. *Review of Economic Perspectives – Národohospodářský obzor*, Vol. 17, Issue 3, pp. 315–329. DOI:10.1515/revecp-2017-0016 [in English].
14. Marshall, E. C., Saunoris, J., Solis-Garcia, M., & Do, T. (2023). Measuring the size and dynamics of US state-level shadow economies using a dynamic general equilibrium model with trends. *Journal of Macroeconomics*, Vol. 75, Article 103491 [in English].
15. Neck, R., Wächter, J. U., & Schneider, F. (2012). Tax Avoidance Versus Tax Evasion: On Some Determinants of the Shadow Economy. *International Tax and Public Finance*, Vol. 19, No. 1, pp. 104–117. DOI:10.1007/s10797-011-9197-5 [in English].
16. Dell’Anno, R. (2015). Analyzing the Determinants of the Shadow Economy with a “Separate Approach”: An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. *World Development*. DOI:10.1016/j.worlddev.2015.08.026 [in English].
17. Gokmenoglu, K. K., & Amir, A. (2023). Investigating the determinants of the shadow economy: The Baltic region. *Eastern European Economics*, Vol. 61, No. 2, pp. 181–198 [in English].
18. Putniņš, T. J., & Sauka, A. (2015). The Components and Determinants of the Shadow Economy: Evidence from the Baltic Countries. In: *Entrepreneurship and the Shadow Economy*. Edward Elgar Publishing, pp. 60–85 [in English].
19. Chu, L. K., Doğan, B., Ghosh, S., & Shahbaz, M. (2023). The influence of shadow economy, environmental policies and geopolitical risk on renewable energy: A comparison of high-and middle-income countries. *Journal of Environmental Management*, Vol. 342, Article 118122 [in English].
20. Enste, D. H. (2024). The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor*. Retrieved from: <https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrial-countries/long> (accessed 05.12.2024) [in English].
21. Kantar Ukraine. (2024). Doslidzhennia rynku nelegalnoi torhivli. Rezultaty za lypen 2024 roku [Market research on illicit trade. Results for July 2024]. Veresen 2024 roku. Retrieved from: https://publications.chamber.ua/2024/Tax/RoundTableOct21/Kantar_Sep2024.pptx (accessed 05.12.2024). [in Ukrainian].

22. Kush, O. (2024). Tinova ekonomika Ukrainy ta yii rozmir [Shadow economy of Ukraine and its size]. *CRiPO*. August 27, 2024. Retrieved from: <https://cripo.com.ua/processes/tinova-ekonomika-ukrayiny-ta-yiyi-rozmir/> (accessed 05.12.2024) [in Ukrainian].

23. Tyltchyk, O. V. (2017). Klasyfikatsiia normatyvno-pravovykh aktiv, shcho rehuliuut pytannia protydii tinizatsii ekonomiky v Ukraini [Classification of regulatory legal acts governing the fight against the shadow economy in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual Problems of Domestic Jurisprudence*, 4, 117–122 [in Ukrainian].